

Лела Милошевић
Филозофски факултет
Ниш

УДК 374.7-053.88:316.728
Претходно саопштење
Примљен: 20. 9. 2009. г.

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ТРЕЋЕ ДОБА У ФУНКЦИЈИ ОЧУВАЊА И УНАПРЕЂИВАЊА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У СТАРОСТИ*

Резиме

У раду се разматра образовање за треће доба као један од начина активног старења, а у функцији очувања и унапређивања квалитета живота у старости. Старији људи, било да живе у породици било да су корисници услуга домског смештаја, додатним образовањем могу да промовишу могућност сопственог ангажовања и тиме допринесу јачању самопоштовања и очувању и унапређивању квалитета живота у старости.

Основна теза је да квалитет живота старијих људи зависи од могућности појединаца да буду активни и на тај начин одржавају не само своју физичку егзистенцију, већ и осмишљавају свој живот, унапређујући социјалне односе, што је директно повезано са квалитетом живота у старости.

Кључне речи: образовање за треће доба, квалитет живота, активно старење.

Увод

Квалитет живота старијих људи је тема која последњих година привлачи пажњу научника и стручњака различитих профила, али и пажњу шире јавности. Феномен старења се у претходном периоду није толико истицао као социјални проблем, али су се у 20. веку десиле битне промене јер се број старијих убрзано повећавао. Новија демографска кретања, како у свету, тако и код нас, указују на убрзани раст броја старијих у укупној популацији.

За разлику од традиционалног друштва, у коме је статус старијих људи институционализован обичајним нормама и традиционалним системом вредности, модерно друштво, које карактерише процес индустријализације, урбанизације, модернизације и транзиције, довело је до слома система вредности, те је у том контексту социјални положај остарелих битно измењен. Овакве тенденције указују на потребу развоја добро организоване друштвене бриге о старијима ради очувања и унапређивања квалитета живота у старости.

Међутим, циљ савремене друштвене бриге о старијима не треба да буде само обезбеђивање спокојне, већ и активне старости. Релације друштва и старења треба посматрати и са становишта активности, односно партици-

---

* Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

пације. На тај начин могуће је оспособљавање старијих људи да живе у складу са друштвеним токовима, односно да буду укључени у свакодневни живот. Принцип ангажовања, а не дезангажовања, мора се поставити као фундаментални критеријум старења и живота у старости.

У овом раду пажња ће бити усмерена на образовање старијих као вид активног старења у циљу очувања и унапређивања квалитета живота. Сматра се да образовање за треће доба може да спречи, или бар да ублажи, негативне аспекте дезангажовања. Старији људи би на тај начин били усмерени на откривање нових видова активности и на учешће у раду друштва. Унапређивање њихове интеграције допринело би очувању и унапређивању квалитета живота у старости.

Концепт активног старења и квалитета живота старијих људи

Постоји доста нејасноћа када је у питању дефиниција квалитета живота старијих људи. Док са једне стране многи аутори изједначавају појам квалитета живота са појмом здравља и функционалног статуса, други сматрају да је квалитет живота шири појам јер укључује и животни стандард, услове становања, хармоничан живот у породици, са суседима и пријатељима (Мартинов-Цвејин 1998). Концепт квалитета живота старијих људи је мулти-димензионални концепт – здравље је свакако најважнији фактор квалитета живота, али није и једини.

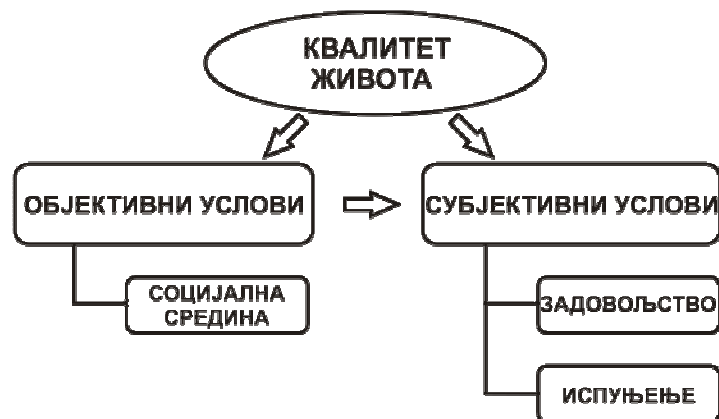
Графикон 1: Компоненте квалитета живота према W. Spitzeru

Према W. Spitzeru (нав. према Јањић, Нешић 2006:9-11) процена квалитета живота укључује најмање пет компоненти: *физичка функција* (многи проблеми старијих особа проузроковани су различитим болестима), *ментални статус* (позитивно ментално здравље укључује: позитиван поглед на будућност, усвајање вештина, способност дружења, смисао за хумор, позитиван став о себи), *тежина симптома* (старије особе углавном болују од више хроничних болести истовремено што је праћено мањим или већим тегобама које нарушавају квалитет живота), *перцепција – лични осећај здравственог стања* (позитивна субјективна процена свога здравља и задовољство оствареношћу својих животних циљева у великој мери доприноси бољем квалитету живота у старости), *социјална функција* (значајна компонента укупног квалитета живота, а односи се на економске, културне, политичке и друге аспекте живљења) (графикон 1).

Појам квалитета живота може се одредити и помоћу два концепта – ужи и шириг (графикон 2). Ужи концепт се односи на квалитет нечијег живота (колико добро он сам живи свој живот – реч је о субјективном вредновању које појединци исказују; доживљај задовољства или испуњења, односно доживљај сопствене вредности), док шири концепт представља услове живота неког појединца и односи се на културу датог друштва. Обе категорије су важни елементи у процени квалитета живота.

Графикон 2: Квалитет живота – ужи и шири концепт

Abrams (1973, нав. према Bond, Cornier 2004:4) дефинише квалитет живота као степен задовољства или незадовољства људи својим животом. Квалитет живота се дефинише и као „услов за срећу и задовољство“ (Mc Call 1975). Компоненте дефиниције истичу вишедимензионални карактер овог појма, односно различите димензије квалитета живота. George и Bearon (1980)

идентификују 4 димензије, од којих су две „објективне“ (опште здравље и функционално стање, социо-економски статус) и две „субјективне“ (задовољство животом, самопоштовање). Насупрот томе, Hughes (1990) истиче осам димензија, односно осам саставних елемената модела квалитета живота:

- аутономија,
- задовољство,
- физичко и ментално благостање,
- социо-економски статус,
- квалитет животне средине,
- сврсисходна делатност,
- социјална интеграција
- културни фактори.

За квалитет живота у старости неопходно је усвајање принципа здравог и активног старења, што захтева улагање напора да се смање, или бар ублаже, симптоми хроничних обољења уз медикаментно лечење, психосоцијалну подршку, програме обучавања чланова породице за помоћ оболелим члановима, развијање и унапређивање служби за заштиту менталног здравља, како у породицама, тако и у институцијама у којима стари људи бораве, као и јачање основних друштвених заштитних мера, које се пре свега односе на: смањење сиромаштва старијих, образовање старијих, социјалне и здравствене услуге, помоћ породицама са старијим члановима итд. Основни критеријуми за вредновање квалитета живота су задовољење био-психосоцијалних потреба сваког појединца у смислу њиховог хармоничног функционисања и допуњавања. Квалитет живота је вишедимензионални концепт замишљен као мрежа повезаних елемената чија интеграција одређује укупан квалитет живота појединаца.

Активност старијих људи саставни је део квалитета живота у старости. Активним старењем, са једне стране, могу да се ублаже неке непожељне карактеристике старења, а са друге стране може да се унапреди квалитет живота свих људи који живе у заједници. Активна старост подразумева читаву концепцију, која према Лотону (нав. према Дрча 1993:97) обухвата следећа правила:

- да старији буду третирано као самосталне и интегралне личности,
- да се према њима сви односе као према одраслим људима,
- да имају исте животне шансе као и остали чланови друштва,
- да самостално одлучују о даљем току властитог живота,
- да имају право на будућност,
- да имају право на рекреацију и пријатеље,
- да имају право на романтику и интензиван емоционалан живот,
- да имају право на помоћ сваког члана друштва и његово интересовање за старије,

- да имају право на професионалну помоћ стручњака у свим подручјима,
- да имају право да се буде стар, тј. специфичан.

Н. Кујунџић овим правима додаје још једно, а то је право на активност и професију као фундаменталну концепцију активне старости.

У претходном, социјалистичком друштвеном систему, старост је у социјалном смислу била дефинисана помоћу пензионерског статуса. Пензионерски статус се поистовећивао са „одсуством не само радне активности, него било какве активности, тј. са извесном врстом друштвеног паразитизма, што је нарочито дошло до изражаја у ставу и понашањима младе генерације према старијима“ (Милић 2002:111). Међутим, овакав приступ старијима и старењу у потпуној је супротности са новим демографским и социјално-економским трендовима. У складу са њима „модерна друштва су дужна да старима омогуће различите модалитете активности у старости, укључујући и обављање радних активности (ако за то постоји индивидуална жеља и способност), а са друге стране код старих људи треба да подстиче и развија свест која старост не идентификује са пасивношћу, чекањем помоћи и 'милостиње' од других, већ са активношћу и самопомоћи старих – за старе (...) само залагање за активно старење, односно активирање старих, гарантује старима лично и социјално благостање и достојанство“ (Милић 2002:112).

Да је за квалитет живота старијих веома важно бити активан, односно бити потребан, потврђује и MacLean који наводи (нав. према Савићевић 2004:60) да су неки аутори обликовали формулу за срећан живот старијих која изгледа овако: $ФС \times МА \times БП = S$ (што значи: срећа = финансијска сигурност пута ментална активност пута бити потребан). Формула садржи три елемента који су међусобно уско повезани и уколико недостаје само један, резултат није задовољавајући.

*Образовање за треће доба као вид активног старења,
очувања и унапређивања квалитета живота*

Образовање за треће доба има за циљ да понуди могућност за креативне и слободне активности, чиме се стварају услови за нове амбиције и нове перспективе у друштву. Прилика да се активно учествује у друштвеном животу пружа могућност спречавања социјалне искључености старијих људи. Они на тај начин могу да остану активни, чиме се смањује зависност и сиромаштво уопште, могу да јачају самопоуздање, да промене однос према окружењу, али и самоперцепцију. У том смислу је веома значајно стварање услова за образовање старијих људи, односно могућности да старији користе своје искуство, стечене вештине и мудрост. Коришћењем сопствених потенцијала ослобађају се зависности друштва и могу да прате друштвене промене. У складу са тим, образовање за треће доба може се посматрати као инструмент социјалне и интергенерацијске кохезије.

Национална стратегија о старењу у нашој земљи (2006-2015), концептуално усклађена са Препорукама и обавезама Мадридског међународног плана акције о старењу (2002) и Регионалном стратегијом његове примене донете од Економске комисије УН за Европу, Стратегијом за смањење сиромаштва (2003), као и са Закључцима VI геронтолошког конгреса Југославије (одржаног од 10-12. маја 2002. године у Врњачкој Бањи), дефинише смернице у заштити старијих људи и промовише њихову партиципацију у свакодневном животу заједнице. Заснива се на следећим принципима (2006:2-3): доживотни развој појединца, унапређење и заштита свих људских права и основних слобода, обезбеђивање економске и социјалне сигурности и квалитета живота у старости, омогућавање пуне интеграције и партиципације старијих лица у заједницу, елиминација свих облика друштвеног занемаривања услед опадања функционалних способности у старости и инвалидности, ангажовање на остваривању родне равноправности, поштовање различитости и последично другачијих потреба међу популацијом старијих, промовисање интергенерацијског и интрагенерацијског трансфера, солидарности и дијалога, успостављање партнерства на свим нивоима: владе, невладиног сектора, приватног сектора и између самих старијих људи, остваривање једнаких могућности за све, афирмисање личне одговорности. Посебно се истиче потреба подстицања доживотног образовања (2006:25-30).

Упркос прихваћеној концепцији доживотног образовања, резултати остварени у пракси показују да није дошло до значајног напретка. Пример позитивне праксе у нашој земљи, који свакако треба подржати и развијати, у области образовања старијих код нас представља Универзитет за треће доба. Универзитет за треће доба основан је 1989. године са циљем са старији људи на креативан начин осмисле своје слободно време и баве се оним за шта у младости нису имали довољно времена или могућности. Основан је од стране Института за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Редакције образовног програма ТВ Београд и Народног универзитета „Браћа Стаменковић“. До 2002. године Универзитет за треће доба на НУ „Браћа Стаменковић“ био је једини универзитет те врсте у читавој земљи, а 2002. године је дошло до ширења мреже Универзитета за треће доба. Овај универзитет пружа својим полазницима не само могућност да се укључе у неки од програма (учење страних језика, комплетна обука на рачунару, цртање и сликање, керамика, иконопис, сликање на текстилу, сликање на платну, плес) него и прилику да склопе нова познанства, да се забаве, путују, али и да се афирмишу тако што ће презентовати своје радове на бројним изложбама. На овај начин знатно је лакше пребродити кризу пензионисања, пронаћи нова интересовања и обогатити живот другачијим садржајима.

Међутим, мрежа универзитета за треће доба функционише само у оквиру 4 организације у Београду (НУ „Браћа Стаменковић“, НУ „Божидар Аџија“, КОЦ Чукарица, и „Ђуро Салај“ А. Д.), у Новосадском отвореном

универзитету и Геронтолошком центру у Вршцу. У циљу подстицања доживотног учења потребно је ширење мреже Универзитета за треће доба и на остале делове наше земље, као и богаћење образовних програма који би били понуђени. Старијим људима би у великој мери користио програм припреме за пензионисање и за живот у старости јер би на тај начин благовремено успели да се прилагоде на промене у начину живота и били у стању да пронађу нова интересовања.

Иницијатори оснивања Универзитета за треће животно доба сматрају да је образовање у трећем животном добу „начин постојања“ и да се директно повезује са „квалитетом живота старијих људи“. Ана Крајнц, један од иницијатора оснивања Универзитета за треће доба у Словенији средином 80-их година пише да „људи најчешће и не слуте да умировљење тражи од њих поновно размишљање и преуређивање властитог живота. Како ће живети, шта ће значити себи и околини тада (...) о томе обично не размишљају“ (нав. према Савићевић 2004:110).

Оно што је такође важно, а што је и у *Стратегији* истакнуто, јесте да је потребно иницирати научна истраживања о могућностима и најефикаснијим техникама учења у старијем животном добу, као и о позитивним ефектима које образовање има на спречавање инволутивних процеса и одржавање способности код човека; промовисати постигнуте резултате у образовању и напредовању полазника старијег узраста и рушити предрасуде које постоје у том погледу, не само код младих, већ и код припадника старије генерације (2006:26-28). Такође је неопходно обезбеђивање услова за стицање знања која су у функцији већих могућности за запошљавање. Предвиђене активности су: успоставити ближе везе између образовних установа и послодаваца и подстицати их да запосленима омогуће различите видове обуке на послу; предузимати промотивне акције, како би се, у оквиру концепције доживотног учења, повећала способност за запошљавање старијих лица, одржавање и даље развијање специфичних знања и вештина; предузимати мере за подстицање редовног учешћа у процесу образовања, како би се повећао степен задржавања знања и ограничили пропусти у његовом стицању; развијати посебне, специјалне програме за оне који су рано напустили формални образовни систем, како би се олакшала њихова интеграција, односно, реинтеграција на тржиште рада; унапређивати начине за укидање функционалне неписмености и побољшавати нивое основног образовања старијих лица, укључујући старије избеглице и припаднике мањинских група; посебну пажњу посветити равноправности полова у погледу остваривања права на образовање и мењања стереотипних улога и активно укључивање у међународну сарадњу на овом питању (2006:29-30).

Последњих година XX века интензивирана је активност учења међу старијом популацијом. Међутим, и поред тога што многи аутори указују на особеност образовног процеса за старије људе и што се противе интеграцији образовања старијих у свеобухватни концепт образовања и учења одраслих,

покушај раздвајања образовања одраслих и образовања старијих није био успешан. образовање старијих је остало у оквиру образовања одраслих, али са многим специфичностима. Посебна улога у погледу професионализације образовања старијих припада и универзитетима, а она се огледа у отклањању предрасуда које су још увек присутне у друштву и у самој науци када је у питању образовање и учење старијих.

Подручја садржаја образовања старијих су веома разноврсна (могу да се односе на здравље, економију, социјалну активност, рекреацију, културно и уметничко образовање, породични и лични живот) и треба да буду усмерена на унапређивање њиховог квалитета живљења. Међутим, сваки програм образовања старијих мора да се заснива на студијски испитаним и утврђеним образовним потребама јер је образовна активност старијих добровољна. Понуђени програм мора да буде за њих привлачан и користан и у складу са њиховим интересовањима. Методе и технике за укључивање старијих у процес образовања такође су разноврсне, а од њиховог избора и примене зависиће и учешће старијих у образовним активностима. Веома је важно и стварање позитивне климе за учење, помагање старијима у процесу учења и континуирано вредновање остварених резултата.

Усвајањем одређених знања и вештина старији људи у потпуности могу да учествују у заједници. Истраживања показују да се учењем повећава самопоуздање, смисао њиховог живота, а такође лакше подносе своју болест јер, како наводе, „док уче забораве на болест“ (Help the Aged 2008). Старији људи такође истичу да учење подстиче њихов интелект, да им причињава задовољство и да им помаже да разумеју и савладају сталне промене у друштву. Они воле активност која подразумева друге људе јер онда нису изоловани. Сусрети и разговори са другима за њих су најважнији јер доприносе личном богаћењу – емоционалном, духовном и културном и обнављају самопоуздање услед размене знања и искуства са својим вршњацима или са млађима од себе.

Међутим, старији људи се суочавају и са одређеним проблемима када је реч о образовању: недостатак финансијских средстава, недостатак самопоуздања – плаше се да ће бити најстарији у групи и сматрају да неће бити способни да науче нешто ново, немају довољно информација о томе који су курсеви доступни. У том смислу, филозофија образовања која се односи на старије мора почивати на уверењу да постоји могућност њиховог напредовања и могућност учења у атмосфери међусобног уважавања и тражења адекватних садржаја, а да је сврха учења у старијем добу унапређивање квалитета живота старијих људи (Савићевић 2004:13-15).

Завршна разматрања

Разрада концепције активне старости захтева: 1) интердисциплинарно проучавање старости, старења и квалитета живота старих људи; 2) унапређивање законских и нормативних аката који се односе на ову проблематику; 3) образовање кадрова за рад са старијим људима; 4) сензибилисање друштвених институција за концепцију активне старости и 5) оспособљавање старијих људи за улогу субјеката у тој концепцији. Бити активан представља начин да се достигне бољи квалитет живота у каснијем раздобљу или успешна старост. Демографски и социјално-економски трендови захтевају одбацивање темељне идеје негативне социјалне конструкције старе доби. Идеја периода „активне пензије“ јесте важан елемент у реконструкцији животног тока. Тај период британски геронтолози (Phillipson, Cole, Katz и други) називају периодом *реконструкције старе доби*. Када се говори о последњој етапи живота, треба размишљати о продуктивном и активном старењу као наставку живота у оним подручјима у којима старија особа поседује знање и искуство, дајући допринос у оквиру својих капацитета.

Образовање старијих се разматра као основно право, али и као могућност за одржавање психофизичке кондиције и виталности. Образовање за треће доба даје духу ону виталност која доприноси квалитету живота. Сада је реч о слободи избора предмета учења, о ширини приступа различитим областима, комбиновању одређених знања које није уобичајено у току редовног школовања. Континуирано учење и стицање савремених знања и умења услов је ефикасног и успешног живота и рада сваког савременог човека. У том смислу веома је значајно супротстављати се стереотипима у погледу способности старијих људи за образовањем и афирмисати способност старијих људи за сопствено образовање, пружајући им могућност да искажу своје потенцијале.

Међутим, чињеница је да нема друштвеног одговора на бројне проблеме и потребе старости и да је потребан развој друштвене и индивидуалне свести о свеprisутним потребама и проблемима старијих људи. Како истиче Лидија Јакич Козарчанин „успешно старење је резултат индивидуалног сазнања о сопственим способностима и могућностима али и оптималне личне активности које су неопходне за квалитетан живот у старости, а исто тако, и сензибилности друштва и система у коме живи, да појединцу пружи услове за тај избор“ (2002:136).

Уколико се у потпуности прихвати принцип ангажовања и потреба образовања за треће доба, односно учења у старијем периоду, учврстила би се веза између друштва и појединаца и тиме, са једне стране, смањила изолованост и отуђеност старијих људи, а са друге стране би ојачала индивидуална одговорност за сопствени живот у старости.

Литература

- Bond, J. And Corner, L. (2004) *Quality of life and older people*. New York: Open University Press (преузето са сајта gigapedia.org; приступ сајту: септембар 2009).
- Давидовић, М. (2002) „Превенција болести и промоција успешног старења у трећем добу“, у: *Старење и старост – за безбедан и активан живот у старости*, VI геронтолошки конгрес Југославије, Врњачка Бања, мај 2002. Београд: Геронтолошко друштво Србије.
- Дрча, Ј. (1993) *Старост и старење – изазови и проблем психологије*. Нови Сад: Геронтолошки центар „Нови Сад“.
- Јањић, М. и Нешић, Д. (2004) „Квалитет живота у старости“ у: *Квалитет живота у старости - изазови XXI века*, Београд.
- Козарчанин Јакич, Ј. (2002) „Безбедни и активни живот у старости и промене у друштву транзиције“ у: *Старење и старост - за безбедни и активни живот*, Београд.
- Милић, А. (2002) „Старост и активност“ у: *Старење и старост – за безбедни и активни живот*, VI геронтолошки конгрес Југославије, Врњачка Бања, мај 2002. Београд: Геронтолошко друштво Србије.
- Мартинов-Цвејин, М. (1998) „Квалитет живота код старих“, *Геронтологија* 1/98. Београд: Геронтолошко друштво Србије.
- Савићевић, Д. (2004) *Учење и старење*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета.
- Help the Aged*, <http://policy.helptheaged.org.uk/NR/rdonlyres/8E3F4DB6-3188-497F-9DF2-B0EA08670FCC/0/adulteducation250708.pdf> (приступ сајту: септембар, 2009).
- ****Национална стратегија о старењу* (2006). Београд: Министарство рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.

Lela Milošević

Education for the Third Age in Function of Preserving
and Improving the Quality of Life in Old Age

Summary

The paper discusses the education for the third age as a way of active aging, and the function of preserving and improving the quality of life in old age. Older people, whether living in the family or service institutional accommodation, additional education can promote the ability of their own engagement and thus contribute to the strengthening of self-preservation and improving of quality of life in old age. The basic thesis is that the quality of life of older people depends on the possibilities of individuals to be active and thus not only maintain their physical existence, but also design their life, improving social relationships, which is directly linked to the quality of life in old age.

Key Words: Education for the Third Age, the Quality of Life, Active Aging